

Özgür Kolçak

Egy erdélyi fejedelem a „héják” karmai között: II. Rákóczi György és Köprülü Mehmed pasa

Kelet-Európa kora újkori történetéhez szorosan kötődik Erdély, Havasalföld és Moldva politikai hatalmának lassú, de folyamatos hanyatlása. Ez a jelenség az erősen központosított államigazgatási gépezettel rendelkező szomszédos birodalmak sorozatos politikai, diplomáciai és katonai intervencióinak során mutatkozott meg leginkább.¹ Ezen nagyhatalmak egyike, az Oszmán Birodalom a 17. század második felének első évtizedeiben helyre tudta állítani a belső politikai stabilitást, így újra beszállhatott az északkeleti határainak birtoklásáért zajló bonyolult küzdelembe. Az 1656-ban nagyvezírré tett Köprülü Mehmed pasa és az úgynevezett „Köprülü-ház”-ból származó utódai erőszakos erdélyi politizálást folytattak, amely magában foglalta a diplomáciai nyomásgyakorlás mellett a közvetlen katonai beavatkozás elemeit is. Annak ellenére, hogy a Köprülü családból kikerülő nagyvezírek által űzött erdélyi politikát az egymásra ható, kölcsönös diplomáciai megmozdulások váratlan akadályok és cselszövésektől sem mentes nehézségek elé állították, az határozottan agresszív jellegű volt. 1657-ben II. Rákóczi György (1648–1660) azzal törte meg az Északkelet-Európában fennálló katonai és politikai *status quot*, hogy bejelentette igényét a lengyel trónra. Az oszmánok Rákóczi nagyra törő kísérletére – mellyel egy erős királyságot szeretett volna létrehozni saját magának – válaszul nem mutattak hajlandóságot arra, hogy visszaállítsák a korábbi politikai viszonyokat Erdélyben, hanem azt tervezték, hogy a fejedelemséget közvetlen oszmán fennhatóság alá vonják. Köprülü Mehmed pasa, valamint fia és utódja, Fázil Ahmed pasa, egészen 1664-ig a birodalom rengeteg idejét és energiáját fordította erre a célra.²

Történeti szempontból nézve a Köprülüök ki tudtak építeni egy hosszú életű kormányzati rendszert, amely mindig büszke volt arra, hogy nagyszámú oszmán erőket képes kiállítani a birodalom nyugati határvidékén folyó harcokhoz. Ez a fajta politika élesen szemben állt a 17. század első felének oszmán megközelítésével, amely ragaszkodott a Habsburg házzal fennálló béke fenntartásához, még akkor is, amikor a Habsburgok a harmincéves háború miatt katonailag

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2017.1.63>

¹ William H. McNeill, *Europe's Steppe Frontier, 1500–1800*. Chicago, 1964, 126–179.

² László Kontler, *A History of Hungary*. New York, 2002, 174–180; Peter F. Sugar, The Principality of Transylvania. In: *A History of Hungary*. Ed. by Peter F. Sugar, Péter Hanák, Tibor Frank, Bloomington–Indianapolis, 1994, 134–136.

erősen meg voltak terhelve.³ II. Rákóczi György esetében azonban a Köprülü-kormányzat nem gondolt a béke visszaállítására, hanem jelentős erdélyi területeket olvasztott be az Oszmán Birodalomba, és megerősítette fennhatóságát a régióban. Az oszmán döntéshozók szemében a nagyravágyó erdélyi uralkodó a függetlenség veszedelmes jelképeként jelent meg. Mi több, Köprülü Mehmed pasa válasza Rákóczi 1657-es lengyelországi kudarcára az első példa volt arra, hogy mi várható az elkövetkező évtizedekben a „Köprülük külpolitikájá”-tól.

A Köprülük külpolitikája és a ‘hóják’ felemelkedése

Igazat kell adnunk John F. Guilmartinnak, aki megállapította, hogy a nagyvezírek szokásos hivatali idejének ingadozása fontos mutatója lehet az Oszmán Birodalom politikai stabilitásának. Az 1518 és 1579 közötti időszakban például, amikor az oszmán politikai és katonai vezetés mind a csatatéren, mind pedig a diplomáciai küzdőtéren jelentős győzelmeket aratott vetélytársai felett, az oszmán nagyvezírek átlagos szolgálati ideje hat év és egy hónap volt. Az elkövetkező tizenöt évben, amikor is az oszmán állam egyre növekvő politikai, katonai és társadalmi nehézségekkel volt kénytelen szembenézni, ez az időtartam egy év négy hónapra csökkent. A 17. század első felében mind nehezebbé vált a nagyvezíri poszton megkapaszkodni: ezt a tényt jól illusztrálja az a mutató, hogy 1621–1625 között négy év alatt összesen tíz nagyvezírt menesztettek.⁴ A politikai viszonyok IV. Mehmed (1648–1687) uralkodásának első éveiben sem sokat változtak, mivel a Velencével 1645-ben kezdődő háború olyan elviselhetetlen katonai és pénzügyi problémákat hozott magával, amelyekkel szemben az oszmán elit tehetetlennek bizonyult. A IV. Mehmed 1648-as trónra lépését követő összesen nyolc év során tizenhárom nagyvezír helyére került valamelyik vetélytársa; egy természetes halállal halt meg, kettőt kivégeztek, három lemondott, míg hetet maga a szultán váltott le.

³ Az oszmán politikai vezetők az 1644–1645-ös rövid zűrzavart leszámítva élvezték a nyugati fronton fennálló béke előnyeit, és ennek jegyében az 1606-ban megkötött zsitvatoroki békétől egészen 1658-ig, amikor is Köprülü Mehmed pasa elfoglalta (Boros-)Jenőt, a Habsburg udvarral fennálló konfliktusokat nem katonai, hanem diplomáciai úton igyekeztek rendezni. (Petr Štěpánek, *War and Peace in the West (1644/5): A Dilemma at the Threshold of Felicity?* *Archiv Orientální* 69/2 (2001) 327–340). Georg Wagner a Habsburg Birodalommal szemben folytatott oszmán politikát a harmincéves háború alatt Hermann Czernin von Chudenitz ausztriai követ második konstantinápolyi látogatásának feljegyzései alapján elemzi: *Österreich und die Osmanen im Dreißigjährigen Krieg. Hermann Czernins Großbotschaft nach Konstantinopel 1644/45. Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs* 14 (1984) 325–392.

⁴ John F. Guilmartin, Jr., *Military Technology and the Struggle for Stability, 1500–1700*. In: *Early Modern Europe: From Crisis to Stability*. Ed. by Philip Benedict, Myron P. Gutmann. Newark, 2005, 269–270.

Így aztán a 17. század közepére az oszmán politikai világban megérlelődött a vágy egy olyan független nagyvezíri hivatal iránt, amelynek a döntéshozatalban ésszerű mértékű szabadsága van. A *Kitáb-i müstetáb* ismeretlen szerzője, aki művét minden valószínűség szerint II. Oszmán szultánnak (1618–1622) mutatta be, azzal a kéréssel fordult az uralkodóhoz: tegye lehetővé, hogy a kiválasztott nagyvezír a kormányzás terén korlátlan jogkörrel bírjon. Elismerte, hogy a birodalomban bevett politikai szokásokhoz igazodva a rangban második vezír válthatja fel a nagyvezírt. Megállapította viszont, hogy az adminisztrációs rendszer annyira összeomlott, hogy ahhoz, hogy vissza tudják állítani a kormányzati posztokat, a szultánnak a mostani, erre alkalmatlan emberek helyett meg kell keresnie és találnia a legtehetségesebb és legmegfelelőbb személyt, tekintet nélkül annak rangjára és a birodalomban betöltött szerepére.⁵ Kocsi bég, IV. Murádnak (1623–1640) írt emlékiratában felhívta a szultán figyelmét a nagyvezírek jelentéktelen ügyek miatt történő elbocsátásának veszélyes következményeire, és azt állította, hogy az államnak sokkal nagyobb hasznára lennének az olyan nagyvezírek, akik ezt a jeles hivatalt hosszabb ideig viselhetnék.⁶ Kátib Cselebi ugyanezt a nézetet dolgozta ki híres 1653-as tanácsadó művében, mely a *Düstürü 'l-amel li-islâhi 'l-halel* (Tennivalók a hiányosságok kijavításához) címet viseli. Ebben a műben Kátib Cselebi arra a következtetésre jut, hogy ahhoz, hogy visszafordítsák a birodalom elkerülhetetlennek látszó hanyatlását, a „kard emberei” (*száhibü 'sz-szejf*) közül kell valakinek a teljes irányítást gyakorolnia az államügyek felett. Kátib Cselebi nem hitt az eseményekben bekövetkező fordulatban, ezért a politikai felelősség kérdését kiterjesztette az uralkodó réteg széles körére: a „kard emberének” nem kell feltétlenül a szultánnak lennie, hanem az nyugodtan lehet maga a nagyvezír is.⁷ Még érdekesebb tény, hogy Kátib Cselebi csak 1656-ban adhatta át a munkáját IV. Mehmednek és vélhetően a szultán anyjának, Turhán Hatidzse szultánnak, éppen néhány hónappal az előtt, hogy Köprülü Mehmed pasa az oszmán közigazgatási rendszer élére került. 1654-ben, két évvel Mehmed pasa nagyvezírré történt kinevezése előtt a nagyvezíri hivatal kiköltözött a szultáni palotából. Ez a tény már előhírnöke volt annak a folyamatnak, amelynek során az oszmán igazgatási rendszer joghatósága önállósodott magától a dinasztiaától.⁸ Elég valószínűtlen azonban, hogy IV. Mehmed és az anyaszultánnő a 17. századi oszmán értelmiségiek és államférfiak által írt és nekik benyújtott politikai tanácsadó irodalmat tanulmányozták volna azért, hogy ötleteket szerezzenek a birodalom új kormányzati rendszerének

⁵ *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler I: Kitáb-i Müstetáb*. Yay. Yaşar Yücel. Ankara, 1974, 32.

⁶ *Kocsi Bej Riszálészi*. Konsztantinijje, 1303/1886, 28, 77.

⁷ Kátib Çelebi, *Düstürü 'l-Amel li-Islâhi 'l-Halel*. Önsöz M. Tayyib Gökbilgin. İstanbul, 1979, 136–137.

⁸ Az 1650-es évek elejének politikai viszonyainak elemzését, amelyek Köprülü Mehmed útját egyengették a nagyvezírségig, ld. İ. Metin Kunt, Naima, Köprülü, and the Grand Vezirate. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Humanities I* (1973) 57–64.

kialakításához. Ennek ellenére, már pusztán az a tény, hogy ezek az értekezések megszülettek, jelzi az oszmán nyilvánosság igényét a változtatásokra, ami egyre csak erősödött egy olyan hosszú távú tekintélyelvű kormányzat iránt, mely sokkal inkább a társadalmi rend fenntartására és nem a társadalmi igazságosságra helyezi a hangsúlyt.

Köprülü Mehmed pasa beteljesítette azok elvárásait, akik a janicsárokat egy távoli fronton, a hitetlenek ellen harcolva szerették volna látni, nem pedig a birodalom központjában, ahol nagy pusztításokat végeztek. Mehmed pasa, miután kitöltötte nagyvezírségének utolsó éveit, 1661-ben elintézte, hogy az Oszmán Birodalomban szokásos politikai gyakorlattal szöges ellentétben a tisztséget fia, Fázil Ahmed kapja meg. Utóbbi hivatali ideje alatt kezdtek megerősödni a „hégják kormányzásának” oszlopai, majd a Köprülü-házból való fiai és vejei (Kibleli Musztafa, Kaplan Musztafa, Merzifonlu Kara Musztafa, Szijavus) töltötték be többször magas állami tisztségeket a következő közel fél évszázad során. A család büszkesége, Fázil Ahmed pasa 1661-től egészen haláláig, 1676-ig az oszmán központi adminisztráció feje maradt, ami a birodalom történetében e hivatalban kétségtelenül igen hosszú időtartamnak számít. A Köprülü-házból felemelkedő Merzifonlu Kara Musztafa pasa az elkövetkezendő hét évben látta el az elhunyt után a nagyvezíri kötelességeket: a 17. század első felének politikai viszonyaihoz képest ez szintén meglehetősen hosszú időszak volt. Valóban, az oszmán előkelőségek, nevezetesen Minkárizáde Jahja efendi,⁹ Vani Mehmed efendi,¹⁰ Ahmed pasa¹¹ és Adzsemzáde Hüszejn efendi,¹² akik az 1660-as évek

⁹ 1662. november 21-én nevezték ki sejhülszlámnak, és ezt a tisztséget egészen 1674. február 21-ig viselte, amikor arról egészségügyi problémáira hivatkozva lemondott. Vö. Mehmet İpşirli, Minkárizáde Yahyâ Efendi. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXX. İstanbul, 2005, 114–115.

¹⁰ Fázil Ahmed meghívására 1661-ben érkezett Konstantinápolyba, és még ugyanebben az évben IV. Mehmed kihallgatáson fogadta őt. Mint a szultán hitszónoka, egészen 1683-ig komoly befolyással bíró figurának számított az oszmán politikai életben. A Bécs elleni sikertelen oszmán támadást követően veszítette csak el kiváltságos helyzetét, és ez az esemény jelentette a Köprülü-hegemonia végét is az oszmán központi kormányzásban. Vö. Erdoğan Pazarbaşı, Mehmed Efendi, Vanî. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXVIII. Ankara, 2003, 458–459. A Kádizáde nevével fémjelzett mozgalom elszánt támogatója volt. Vani Mehmed oszmán belpolitikai és külpolitikai szerepének megítéléséhez ld. Marc David Baer, *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in Ottoman Europe*. New York, 2008, 109–119.

¹¹ 1661-ben nevezték ki birodalmi kincstárnoknak (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*. I. İstanbul, 1308, 223; II. 1311, 195 [Reprint kiadása: Westmead, 1971]). 1665. augusztus 4-én kapta meg a vezír címet (Abdurrahman Abdî Paşa, *Vekâyi ‘-nâme. Osmanlı Târîhi (1648–1682)*. Yay. Fahri Ç. Derin. İstanbul, 2008, 200), és tizenhárom éven keresztül viselte megszakítás nélkül ezt a hivatalt. 1680-ban Kamenyec-Podolszkij kormányzója volt és mindvégig vezető szerepet játszott a Köprülüök politikai terveinek megvalósításában. Vö. Dariusz Kołodziejczyk, *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufasssal-i Eyalet-i Kamanıçe*. I–II. Cambridge, Mass., 2004, 15.

¹² 1663-ban lett reiszülküttáb Sámizáde Mehmed efendi helyett, akit (Érsek-)Újvár ostroma során végeztek ki. Ő fogalmazta a rákövetkező évben aláírt vasvári béke szövegét (Musztafa

elején Fázil Ahmed kormányának a tagjai lettek, mind kiemelkedően hosszú pályafutást tudhatnak a magukénak. Ez a tény is mutatja a Köprülü nagyvezírek által létrehozott adminisztratív szerkezet erejét és állandóságát.

Számos korabeli megfigyelő úgy vélte, hogy a Köprülü-kormányzat által folytatott politikai irányvonal már Mehmed pasa életében kialakult. Claes Rålamb, aki 1657 nyarától egészen 1658 februárjáig volt svéd követ Konstantinápolyban, magasztalta azt a véres nyugalmat, melyet a kegyetlen oszmán nagyvezír biztosított a birodalomban.¹³ Paul Rycaut – az angol nagykövet magántitkára az oszmán fővárosban 1660 és 1667 között – is tisztában volt vele, hogy Köprülü Mehmed pasa arra bízta az ifjú uralkodót, indítson minél több háborút, hogy a sok problémát okozó kapukulu egységeket le lehessen foglalni a határvidékeken, jóllehet erre csak homályos utalásokat tett.¹⁴ Simon Reniger, konstantinápolyi Habsburg rezidens (1645–1669) is, az 1666 áprilisában I. Lipót Habsburg császárnak átadott végső jelentésében (Finalrelation), kifejtette azon nézetet, miszerint az Oszmán Birodalom a háborúra épül. Mivel IV. Mehmed már kora gyermekségétől kezdve a szultáni palota körül állomásozó udvari katonaság fenyegető árnyékában nőtt fel, amikor Köprülü Mehmed pasa azt tanácsolta neki, hogy tűzzön ki soha véget nem érő célokat a hadsereg elé, a fiatal szultán lelkesen egyetértett a javaslattal, és innen kezdve az egymást követő hadjáratokban csapatait a birodalom nyugati határvidékére küldte.¹⁵

Kürd Hátib, korának a Köprülü által bevezetett szigorú kormányzati rendszerét védelmezendő, történeti narratíváját, úgy tűnik, tudatosan a Köprülü Mehmed pasa nagyvezírségéhez vezető körülményekre építi fel. Kürd Hátib azonban szemet huny azon tény felett, hogy Mehmed pasának a kormányzás élére való jelölését a kor számos magas rangú oszmán előkelője nem támogatta, a „kard embere” diskurzus felemlegetésével pedig azt sejteti, hogy Köprülü Mehmed hatalomra jutása teljesen természetes és magától értetődő volt, mivel akkortájt nem volt más államférfi, aki válság esetén képes lett volna működtetni az oszmán hivatali apparátust. Kürd Hátib szerint azokban a vészterhes napokban, amikor a velencei flotta blokádnál alá vette a Dardanellákat, a nagyvezír,

Zühdi, *Ravzatü'l-Gazâ*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 2488, f. 37b–39b). Fázil Ahmed kíséretében részt vett a krétai (1666–1670) és a lengyel háborúban (1672). Vö. Ahmed Resmi Efendi, *Halîfetü'r-Rü'esâ*. Yay. Mücteba İlgürel–Recep Ahıskali. İstanbul, 1992, 41–42.

¹³ Nicholas Rolamb, A Relation of a Journey to Constantinople. In: *A Collection of Voyages and Travels*. V. Ed. by John Churchill. London, 1732, 700–701.

¹⁴ Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire, from the Year 1623, to the Year 1677. Containing the Reigns of the Last Three Emperors, viz. Sultan Morat, or Amurat IV. Sultan İbrahim and Sultan Mahomet IV, his Son, The Thirteenth Emperor, now Reigning*. London, 1687, 113.

¹⁵ “Sein Reich ist auf Krieg fundiert, hat er keinen Krieg, so hat er innerliche Unruhen und Sublevationen ...”. Wien, Österreichisches Staatsarchiv [OeStA], Kriegsarchiv, Alte Feldakten 156, Simon Reniger von Renningen végső jelentése, 1666. április 27. f. 69a. Kiadva: Alois Veltzé, Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel Simon Renigen von Renningen 1649–1666. *Mitteilung des k.u.k. Kriegs-Archivs*, N. F. 12 (1900) 144.

Bojnuegri Mehmed pasa parancsot kapott a velencei vonal áttörésére, hogy az oszmán hajók, amelyek erősítést, municiót és ellátmányt vittek a Kréta szigetén harcoló török katonai kontingensnek, biztonságosan áthaladhassanak. Bojnuegri Mehmed azonban félénken kijelentette, hogy egy ilyen vállalkozás meghaladja a képességeit, és lemondott posztjáról: „a nagyvezíri hivatalra senki sem tartott igényt”, írta Kürd Hâtib. 1656-ban az oszmán főméltóságok tanácskozást hívtak össze, hogy bejelentsék, ki a legmegfelelőbb jelölt a megüresedett tisztségre. Köprülü Mehmed pasa magára vállalta az oszmán flotta parancsnokságát, amelyet még abban az évben a velencei erők ellen terveztek küldeni: ezzel kezdődött felívelő karrierje az oszmán politikai porondon.¹⁶

Köprülü Mehmed pasa és az erdélyi kérdés

1657 márciusában, nem sokkal azután, hogy nagyvezír lett, Köprülü Mehmed Konstantinápolyban kivégeztette III. Partheniosz (1656–1657) görög pátriárkát, akit azzal vádoltak, hogy részt vett egy összeesküvésben, amely az oszmán uralom ellen irányult. Azt feltételezték róla, hogy titokban támogatta a havasalföldi „lázdó” keresztényeket, és miután az oszmánok elfogták Constantin Şerban havasalföldi vajdának írt levelét, a pátriárkát a Parmakkapiban, a főváros egyik kis negyedében felakasztották.¹⁷ A görög ortodox egyház fejének kivégzése kapcsán Marc D. Baer arra jutott, hogy az eset összefügg az Oszmán Birodalomban a 17. században a szabad vallásgyakorlásban bekövetkező romlással.¹⁸ Mindazonáltal ez az eset jobban magyarázható II. Rákóczi Györgynek az 1650-es években Havasalföld és Moldva fölötti növekvő befolyásával. Nevezett ugyanis 1653 és 1657 között megkísérelte, hogy a két szomszédos vajdaságot ellenőrzése alá vonja. Ennek érdekében kombinálta egymással a diplomáciai nyomásgyakorlást és a nyers erőt, és végül sikerült György István moldvai és Constantin Şerban havasalföldi vajdát uralma alá hajtani. 1655-ben zavargások törtek ki a havasalföldi hadseregen belül, amelyet az ország bizonyos társadalmi csoportjai is támogattak, ezért a frissen megválasztott vajdának, Constantin Şerbannak oszmán területre kellett menekülnie. Amikor az elűzött uralkodó II. Rákóczi Györgyhöz fordult, hogy segítsen neki visszaszerezni a trónt, az erdélyi fejedelem seregei élén bevonult Havasalföldre. Ezt az akciót kezdetben az oszmán hatóságok is támogatták. II. Rákóczi György azonban jelentősebb csapatokat hagyott hátra Havasalföldön, s magával vitt 32 ágyút, amelyeket a

¹⁶ *Dördüncü Mehmed Saltanatında İstanbul: Risâle-i Kürd Hatib*. Yay. H. Ahmet Arslantürk–Murat Kocaaslan. İstanbul, 2014, 34.

¹⁷ Abdurrahman Abdi Paşa, *i. m.*, 103–104; Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*. IV. Yay. Mehmet İpşirli. Ankara, 2007, 1730.

¹⁸ Baer, *i. m.*, 59–61.

felkelő csapatokkal való összeütközések során zsákmányolt. Ez már gyanakvást keltett az oszmán politikai körökben. De mivel az oszmánok éppen válsághelyzetben voltak, semmit sem tehettek: az „északi ügyek” intézését Fazli pasára, az akkori szilisztrai kormányzóra bízták.¹⁹ Látszatra tehát II. Rákóczi György már jóval azelőtt kegyvesztetté vált az oszmán döntéshozók szemében, hogy 1657-es katasztrofális lengyelországi hadjáratába kezdett volna. A lendületes erdélyi fejedelem és az oszmánok közti kapcsolatok nyilvánvalóan megromlottak: abban az évben, amikor Köprülü Mehmed pasa elrendelte, hogy III. Partheniosz holttestét az Aranyzarv-öböl nyugodt vizébe dobják, azt is parancsba adta, hogy Ádil Giráj krími tatár kán (1665–1670) küldje lovasait szabadrablásra Erdélybe.

Az oszmán kormányzat nem örült annak a politikai és katonai szövetségnek, amelyet II. Rákóczi György X. Károly Gusztáv svéd királlyal (1654–1660) kötött. Utóbbi megígérte Rákóczinak a lengyel koronát, aki ennek fejében tekintélyes sereg élén 1657-ben előzőnlötte Lengyelországot. A fejedelem minden valószínűség szerint tisztában volt azzal, hogy az oszmánok nem hagynák jóvá a Lengyel Királyság elleni akcióját, ezért meg sem próbált engedélyt kérni rá a Fényes Portától. A modern kori oszmanisztikai historiográfia, melyet megtevésztettek a korabeli fő forrásokban fellelhető ismétlődő sztereotípiák, hajlott arra, hogy úgy mutassa be II. Rákóczi György 1657-es lengyelországi hadjáratát, mintha az nem lett volna egyéb egy vazallus merész engedetlenségénél, aki feltétlen engedelmességgel tartozik a Portának. Azonban az északi háborúban (1655–1660) részt vevő különböző politikai entitások fő aggodalma az 1650-es évek második felében az volt, hogy miként sikerül megegyezésre jutni a lengyel–litván perszonálunió kérdésében. A svédek, az Erdélyben immár politikai és katonai erővel bíró Rákóczi támogatását élvezve, elérkezettnek látták az időt arra, hogy végzetes csapást mérjenek a lengyel hadakra.²⁰ A Habsburg és az oszmán udvar politikai vezetői azonban amellet voltak, hogy maradjon fenn a *status quo*, és ennek érdekében segítették a lengyel–litván uniót a külföldi invázió visszaszorításában, elsősorban azzal, hogy rávették a tatár hordákat, hogy a lengyel fegyveres erőkkel együttműködve szálljanak harcba.²¹

¹⁹ Gábor Kármán, György Rákóczi II's Attempt to Establish a Local Power Base among the Tributaries of the Ottoman Empire, 1653–1657. In: *Power and Influence in South-Eastern Europe, 16th–19th Century*. Ed. by Maria Baramova–Plamen Mitev–Ivan Parvev–Vania Racheva. Berlin, 2003, 229–244.

²⁰ Christoph Augustynowicz, Machtkonstellationen und kaiserlich-habsburgische Diplomatiepolitik im Nordischen Krieg, 1655–1660. *Studia Historica Slovenica* 2 (2002) 357–367; Robert I. Frost, *After the Deluge: Poland–Lithuania and the Second Northern War, 1655–1660*. Cambridge, 2004.

²¹ Zbigniew Wójcik, Some Problems of Polish–Tatar Relations in the Seventeenth Century: The Financial Aspects of the Polish–Tatar Alliance in the Years 1654–1666. *Acta Poloniae Historica* XIII (1966) 87–102; Dariusz Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland–Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century)*. A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents, Leiden–Boston, 2011, 163–174. A Habsburg

X. Károly Gusztáv egymás után két követet is küldött az oszmán fővárosba, így próbálta meggyőzni az oszmán tisztségviselőket arról, hogy a svéd–erdélyi szövetség nem sérti a török érdekeket, de az érvelést az oszmán kormányzat végül is nem fogadta el. Claes Rålamb, az első svéd küldött 1657 májusában érkezett Konstantinápolyba. Egy hónappal később Gotthard Wellingk csatlakozott a svéd követséghez, magával hozva a svéd király friss utasításait.²² Köprülü Mehmed pasa azt állította, hogy II. Rákóczi úgy indított támadást egy külföldi királyság ellen, hogy nem kérte hozzá a szultán beleegyezését, és ezzel magára haragította az oszmán államot. Claes Rålamb beszámolója szerint ő maga minden tőle telhetőt megtett azért, hogy elsimítsa a Rákóczi és az oszmán kormányzat között fennálló ellentéteket, de a fejedelem lengyelországi kudarcáról érkező hírek minden maradék reményét megghiúsították. Az erdélyi megbízottakat bebörtönözték, és a svéd küldöttek sem járulhattak többé audienciára a szultán elé mielőtt hazaindultak volna.²³

Az 1657 tavaszán történt eseményeket követően az oszmán kormányzat és mindenekelőtt Köprülü Mehmed pasa nem hajlott a II. Rákóczi Györgyöt érintő kérdésben a békés megoldásra. Valójában az erdélyi uralkodó 1657-es hadjárata rosszul volt időzítve. Az oszmán fővárosnak az erdélyi politikai változásokra adott válasza minden valószínűség szerint ellenőrizhető lehetett volna akkor, amikor a központi igazgatás gyenge volt, szemben a Köprülü család által gyakorolt korlátlan hatalom idejével. Simon Renigert, a Habsburgok konstantinápolyi rezidensét valószínűleg megriasztotta Köprülü Mehmednek az erdélyi ügyekhez való merev hozzáállása. 1657. december elején a török fővárosból Edirnébe utazott, ahol követni tudta az oszmán udvari és a kormányzati körök legfrissebb politikai nézeteit, mivel a szultán ekkor ott tartózkodott.²⁴

kormányzat, hogy megakadályozza a lengyel–litván perszónálunió összeomlását, 1655-ben Bécsben fogadta a tatárok követségét: Christoph Augustynowicz, Tatarische Gesandtschaften am Kaiserhof des 17. Jahrhunderts – Protokoll und Alltag. In: *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*. Hrsg. von Marlene Kruz et alia. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 48, Ergänzungsband) Wien, 2005, 324.

²² Karin Ådahl, Claes Brorson Rålamb's Embassy to the Sublime Porte in 1657–1658. In: *The Sultan's Procession: The Swedish Embassy to Sultan Mehmed IV in 1657–58 and the Rålamb Paintings*. Ed. by Karin Ådahl. İstanbul, 2006, 9–25; Gábor Kármán, Svéd diplomácia a Portán: Claes Rålamb és Gotthard Welling konstantinápolyi követsége. *Sic Itur ad Astra* 13 (2001) 53–85. Az erdélyi–svéd szövetségnek az oszmán politikai előkelőségek közt okozott utóhatásáról ld. Sten Westerberg, Claes Rålamb: Statesman, Scholar and Ambassador. In: *The Sultan's Procession*. 39–44.

²³ Rålamb, *i. m.*, 94–98. A svéd követet 1657 áprilisában megvendégelte II. Rákóczi György édesanyja, aki aggodalmát fejezte ki a Portának a fiával kapcsolatos szándékait illetően (Uo, 26–27).

²⁴ İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], Mühimme Defteri 92, p. 56/262 (1657. december 7–16).

Köprülü Mehmed előlépett, és megragadta a kezdeményezést az oszmán külpolitika formálásában. 1657 őszén IV. Mehmed szultánt Edirnébe hívta, hogy megvitassa vele az Erdély elleni oszmán lépések részleteit.²⁵ Az igazat megvallva, a Köprülü-elit véget szeretett volna vetni a korábbi évtizedek kormányzatai által képviselt megbékélési politikának, ezért számukra Rákóczi azon kísérlete, hogy egy kelet-európai hatalmi központot hozzon létre, teljességgel elfogadhatatlan volt. 1658 júniusában Mehmed pasa seregeivel megindult, hogy szétverje Rákóczi hadait, aki az év elején letaszította Rhédey Ferencet az erdélyi trónról és újra átvette az ország irányítását. Az oszmán erők 1658 szeptemberében bevették Jenő várát, amikor a kortársak számára köztudottá vált, hogy Köprülü Mehmed mennyire nem kedveli II. Rákóczi Györgyöt. Evlija Cselebi, az ismert 17. századi oszmán utazó szerint Mehmed pasa azért bízta a tatárokat, hogy fosszák ki az erdélyi területeket a hadjáratot megelőző évben, mert – legalábbis sokak szerint – legyőzhetetlen ellenszennvel viseltetett I. Rákóczi György (1630–1648), vagyis II. Rákóczi György apja iránt.²⁶ Úgy tűnik, valóban komoly viszály állt fenn a Köprülü és a Rákóczi-ház között, ami még arra az időszakra nyúlt vissza, amikor 1645-ben Köprülü Mehmed pasa Eger kormányzója volt.²⁷ II. Rákóczi György tisztában volt azzal, hogy nemigen tud mit tenni a régi keletű gyűlölet ellen. 1658 novemberében levelet írt IV. Mehmednek – és ez egybecseng az Evlija Cselebi útleírásában mondottakkal –, amelyben arról panaszkodott a szultánnak, hogy Köprülü Mehmed összerúgta a port az édesapjával, amikor még Egerben tartózkodott, és most őrajta próbál igazságtalanul bosszút állni.²⁸ Julius Heinrich Wogni Habsburg követnek az oszmán táborból küldött 1658. szeptember 5-i jelentéséből több részletet is megtudhatunk erről a személyes ellenségeskedésről: a törökök állítása szerint I. Rákóczi György

²⁵ Naîmâ Mustafa Efendi, *i. m.*, IV, 1759.

²⁶ *Hân 'um, ibtidâ Köprülü Egre paşası iken bizim Rakofçi kral ile hasm idi. Şimdi vezîr olup intikâm almak ister*: Ld. Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 5. Kitap. *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. Haz. Yücel Dağlı–Seyit Ali Kahraman–İbrahim Sezgin, İstanbul, 2001, 74.

²⁷ Jóllehet Köprülü Mehmed egri kormányzóságát Blaskovics József már több mint fél évszázaddal ezelőtt bizonyította, a modern oszmanisztikai kutatások a mai napig lényegében mellőzik ezt a tényt. Vö. József Blaskovics, *Beiträge zur Lebensgeschichte des Köprülü Mehmed*. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 11 (1960) 51–55; Yusuf Blaškovič, *Köprülü Mehmed Paşa'nın Macarca Bir Ahidnamesi*. *Türkiyat Mecmuası* 15 (1968) 37–46. Hadnagy Szabolcs, *Köprülü Mehmed egri kormányzósága – egy oszmán államférfi életrajzána kérdőjelei*. *Keletkutatás* 2010. tavasz, 107–113. című tanulmányában az oszmán kinevezésekről vezetett regiszterek áttanulmányozása nyomán még pontosabb adatokkal szolgál Köprülü Mehmed Egerben töltött szolgálati idejéről.

²⁸ Budapest, Magyar Országos Levéltár, E190, No. 9231. II Rákóczi György IV. Mehmednek. Váradi, 1658. november. A levélből való idézetet ld. Hadnagy, *i. m.*, 109.

egyik levelében kigúnyolta Köprülü Mehmedet, aki akkor Eger kormányzója volt, s ez a tény fölöttébb megbántotta őt.²⁹

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az 1650–1660-as években a Köprülü család személyes becsvágyak vagy egyéni neheztelések mentén próbálta volna alakítani az oszmán külpolitikát. Ennek ellenére, a korajúrkori államok születését vizsgáló politológusok szerint a 17. század közepén az állam és a kormányzó hatalom közti határ még elmosódott volt, és a Köprülüök saját jogon tudtak meglehetősen nagy hatalommal élni. Végző soron a Köprülüök utálatá Rákóczi erdélyi uralmával szemben összhangban állt a Porta azon katonai célkitűzésével, hogy a birodalom területét északi szomszédai kárára kiszélesítse. Az oszmán csapatok két egymást követő hadjárat során 1658-ban elfoglalták Jenőt és 1660-ban (Nagy-)Váradot, és ebből kiviláglott az a szándékuk, hogy Erdélyt, ha nem is közvetlen, de szorosabb ellenőrzés alá vonják. II. Rákóczi Györgyről a Köprülüök már korábban sejtették, hogy nem lesz alkalmas az erdélyi határvidéken a Porta érdekében tevékenykedő oszmán seregek szövetségésének.

Haszán Vedzsihi oszmán krónikás azt állította, hogy 1658 őszén Köprülü Mehmed személyesen akarta elfogni Rákóczit. Ő azonban átkelt a Tiszán, és visszahúzódott a Habsburg uralom alatt álló családi birtokaira,³⁰ komoly diplomáciai feszültséget keltve ezzel az oszmán és a Habsburg udvar között. A történetíró arról is beszámol, hogy ebben az időben kozák harcosokkal megtámogatott tatár portyázók egészen Gyulafehérvárig, az erdélyi fejedelmi székhelyig betörték.³¹ Az oszmán források szerint, ha Köprülü Mehmed pasának nem kellett volna visszatérnie az oszmán fővárosba, hogy leszámoljon az Abaza Haszán pasa vezette lázadók szövetségével, akik azonnali lemondását követelték a nagyvezírségről, egészen biztosan folytatni akarta volna 1658-as erdélyi hadjáratát, hogy egyszer s mindenkorra véget vessen a kellemetlen “Rákóczi-ügynek”.³² Ehelyett 1658 októberében az oszmán kormányzat Barcsay Ákost ültette a fejedelmi trónra, figyelmen kívül hagyva az erdélyi rendek fejedelmválasztó jogát. Továbbá Köprülü Mehmed 15.000 dukátról 40.000 dukára emelte a fejedelem által a Porta kincstárába évente fizetendő adót, rögtön az elején ráerőszakolva ezzel az új vezetésre az új hatalmi egyensúlyt. Az emelést

²⁹ *Er ein alte passion auf ihme hat, in deme er ungefahr 8 Jahren Bassa zue Agria währe hat ihm der Ragozi etlicher underthanen wegen einen spöttlichen brieff, auch ihme darinen minrret geschriben, weliches er bis aniezo ad notam genomben, und auf alle weis sich wider ihme zurechnen suehet.* OeStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv [HHStA], Türkei I/130, Konv. II, f. 131. Vö. Hadnagy, *i. m.*, 110.

³⁰ *La ‘in-i bi-din ol taraftarda karar u arâm edemeyip Nemçe serhaddine karib olan bir kal ‘a-i metine dek firâr eylemişti.* Ld. Ziya Akkaya, *Vecihî, Devri ve Eseri*. Kiadatlan doktori disszertáció. Ankara, 1956, 176.

³¹ Akkaya, *i. m.*, 176–177.

³² *La ‘in-i merkûmun tahassun etdüği kal ‘a üzerine azîmet olunmak tasâm olunup tedârîki görûlme üzere iken.* Ld. Akkaya, *i. m.*, 177. Vö. még Köprülü Mehmed pasa I. Lipótnak küldött levelével: Feridûn Ahmed, *Münse ‘atü ‘sz-Szelâtîn*. II. İstanbul, 1275/1857, 416–417.

azzal magyarázták, hogy az erdélyieknek kell vállalniuk a legutóbbi katonai összecsapások költségeit.³³ Úgy tűnik, Köprülü Mehmed igyekezett elvágni azoknak a pénzügyi forrásait, akik megkísérelhették volna újra talpra állítani Erdélyt. Emellett az oszmán nagyvezír erőteljesen felhívta arra a frissen trónra került erdélyi uralkodó figyelmét, hogy soha ne felejtse a bajkeverő II. Rákóczi György elvetemültségét. Barcsay Ákos erre 1658. szeptember 14-én kelt fogadalomlevelében megígérte – Köprülü Mehmed átható tekintetétől kísérve –, hogy semmiféle kapcsolatot nem fog fenntartani II. Rákóczi Györggyel, sem hivatalosat, sem pedig titkosat. Ígéretet tett arra is, hogy mindent, ami a hatalmában áll, meg fog tenni, hogy elfogja és amennyiben sikerrel jár, átadja őt az oszmán hatóságoknak.³⁴ Köprülü Mehmedet láthatóan dühítette, hogy nem sikerült elérnie a kitűzött célt, és hagyta II. Rákóczi Györgyöt elmenekülni. Véleményem szerint Köprülü Mehmed II. Rákóczi Györggyel kapcsolatos vágyára, illetve elgondolására utal a Barcsay Ákos és Kenán pasa budai beglerbég közti egyezmény negyedik pontja: „A szultán felséges akarata az, hogy Rákóczi testét eltüntessék a Föld színéről.”³⁵

Egy nem odaillo uralkodó: II. Rákóczi György és a Habsburg–oszmán vetélkedés

Az oszmánok úgy látták a dolgot – pontosabban azt akarták elhithetni a Habsburgokkal –, hogy az erdélyi probléma megoldását II. Rákóczi György „puszta létezése” akadályozza. Valójában I. Lipót császárnak sem volt valami jó véleménye az elmenekült erdélyi uralkodóról, aki az ő országában keresett menedéket. Mindemellett a magyarországi Rákóczi-uraldom összevegyült a birodalmi területekkel, és egy, az oszmánok által közvetlenül trónra segített új erdélyi uralkodó minden kétséget kizáróan felborította volna a térség politikai egyensúlyát. A Nádasdy, Zrínyi és Batthyány család tagjaiból alakult magyar nemesi koalíció arra buzdította Lipótot, hogy lépjen fel az oszmánok felső-magyarországi beavatkozási kísérletei ellen.³⁶ A Köprülü-kormányzat azt tervezte, hogy

³³ Barcsay Ákos belement abba, hogy évente 40.000 dukátot (*szikke-i haszene* az oszmán dokumentumban, ami 6.400.000 akcsének felelt meg) fizet a kincstárnak az Erdélyben élő alattvalók állami adója (dzsizje) ellentételezéseként (BOA, İbnülemin-Hariciye 109/1). Az összeg első részeként 1658. június 28-án el is küldött 400.000 akcsét (BOA, İbnülemin-Hariciye 109/3–4). A Barcsay Ákos és az oszmán kormányzat között kötött egyezség török nyelvű verziójára ld. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Barcsay Akos'un Erdel Kirallığına Ait Bazı Orijinal Vesikalar. *Tarih Dergisi* IV/7 (1952) 55–59.

³⁴ *Ve dahî şart iderüz ki Görgi Rakoci ile ne gizlü ve ne âşikâre dostluk itmeyüp anınla aslâ bir muâmelemiz olmaya belki anı düşmen bilüp zıkr olunan Görgi Rakoci'yi iki voyvodalar ile bile ele getürmege sa'y ideyüz ve elimize girürler ise Âsitâne-i saâdete ırsâl ideyüz.* (Uzunçarşılı, *i. m.*, 61.).

³⁵ Abdurrahman Abdi Paşa, *i. m.*, 127.

³⁶ Alfons Huber, Österreichs diplomatische Beziehungen zur Pförte, 1658–1664. *Archiv für*

kihasználja I. Lipót nehéz helyzetét, és kereste a módját, hogyan tudná kiaknázni azt a körülményt, amelyet Rákóczi Habsburg-földön való hivatlan tartózkodása okozott.

August von Mayern, Habsburg internuncius, midőn 1659 augusztusában a szultáni palotában járt, azonnal visszautasításra talált, amikor az audiencián azzal kezdte, hogy miként lehetne lecsendesíteni a politikai zavarokat Erdélyben.³⁷ Ugyanazt a választ kapta, mint amit már Simon Renigernek is mondtak, akivel mind a nagyvezír, mind a reiszülküttáb már többször megvitatta Rákóczi jövőjét. Reniger a Habsburg-udvar részéről azt javasolta, hogy mind Barsay, mind pedig Rákóczi maradjon Erdélyben.

Ezt a török főemberek kategorikusan elutasították, és azt követelték, hogy a Habsburgok, élve vagy halva, adják ki nekik Rákóczit.³⁸ Ezúttal az oszmán kormányzat „gyakorlatilag lehetetlent” kért August von Mayerntől, amikor azt az üzenetet küldte I. Lipótnak, hogy adja a menekült fejedelmet az oszmánok kezébe.³⁹ Amint az várható volt, IV. Mehmed csekély érdeklődést tanúsított a Habsburg internuncius iránt, és egyszerűen elintézte a dolgot azzal, hogy az „erdélyi ügyek” teljes egészében Köprülü Mehmed pasa hatáskörébe tartoznak.⁴⁰ Az oszmán nagyvezír I. Lipót írt levelében nem titkolta, hogy II. Rákóczi Györgyöt meg kell ölni, mivel amíg ő életben van, a Habsburg és az oszmán udvar közti béke veszélyben forog.⁴¹

Az oszmán kormányzat Rákóczit ürügynek használta, hogy jobban beavatkozhatson Erdély dolgába. I. Lipót számára elképzelhetetlen volt, hogy eleget tegyen az oszmán követeléseknek és átadja Rákóczit a Portának. Ez csak aláásta volna a magyar nemességre Erdélyben és a Királyi Magyarországon gyakorolt Habsburg-befolyást, sőt talán teljesen lerombolta volna a császár reputációját. Köprülü Mehmed nagyon is tudatában volt vele, hogy I. Lipót nem tehet mást, mint hogy kitar II. Rákóczi György mellett. Azzal, hogy Rákóczi letartóztatását kérte a Habsburg-hatóságoktól, nyilvánvalóan az oszmánok ösrégi riválisa

Österreichische Geschichte LXXXV/II. Hälfte (1898) 511–529.

³⁷ August von Mayernt 1659. augusztus 12-én fogadta a szultán kihallgatáson. Ld. Abdurrahman Abdi Paşa, *i. m.*, 139; Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmanî*. Yay. Ertuğrul Oral. Kiadatlant doktori disszertáció. İstanbul, 2000, 69; Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Târîhi*. I. İstanbul, 1928, 166.

³⁸ OeStA, HHStA, Türkei I/131, Konv. I, f. 68a–74b. Simon Reniger I. Lipótnak. Konstantinápoly, 1659. március 16.; Türkei I/131, Konv. I, f. 95a–96b. Simon Reniger I. Lipótnak. Konstantinápoly, 1659. április 7.

³⁹ *Çasarın maksûdu elbette beynimizde mün ‘akid olan sulhu ri ‘âyet ise ol bî-dîni ele getirip Der-i devlete irsâl etsin*. Ld. Naîmâ Mustafa Efendi, *i. m.*, IV, 1836.

⁴⁰ Feridûn Ahmed, *i. m.*, II, 415–416.

⁴¹ Ld. Köprülü Mehmed kijelentését a császárnak írt levélben: *Ol hâ ‘in Rakofci ... beher hâl vücûdi izâle olunmak lâzım idüği ve hayâtda oldukca fitne vü fesâd ile dostluğa ihtilâl virmekden hâlî olmayacağı ...; Ol mel ‘unun dünyâdan gitmesi her ne cânibden mümkün olursa; Vücûd-ı habâ ‘is-âlûdının def ‘ü izâlesine takayyüd olunmak ümid olunur*. (Feridûn Ahmed, *i. m.*, II, 418).

rovására akart politikai előnyhöz jutni, felszítani az Erdélyben már amúgy is meglévő feszültséget.

Szülejmán aga, az oszmán követ 1659 decemberében érkezett Bécsbe, hogy gratuláljon Lipótnak német-római császári beiktatásához. Ettől teljesen függetlenül a török követség számára kijelölt szálláshelyen az aga magánbeszélgetés keretében biztosította Budai Zsigmondot, az éppen az erdélyi trónon ülő Barcsay Ákos közvetítőjét: a Porta mindenáron meg fogja védeni uralkodóját Rákóczi visszatérési kísérleteitől.⁴² Az oszmánoknak mindenesetre egyáltalán nem tetszett az a több erdélyi nemes család által felkarolt gondolat, hogy a Magyar Királyságot egy olyan erős vezető zászlaja alatt egyesítsék és megnöveljék, mint II. Rákóczi György. Ő ugyanis már bebizonyította, hogy képes csapatokat összegyűjteni és csatába vezetni, ezzel szemben az oszmánok olyasvalakit láttak inkább szívesen a trónon, akinek nem állt hatalmában, hogy saját kezdeményezésre fegyvert fogjon. II. Rákóczi György végül elvesztette a küzdelmet az oszmánok által támogatott Barcsay Ákossal szemben, és az 1660 májusában a Szejdi Ahmed budai pasa ellen vívott gyulai csatában szerzett sebesüléseibe valamivel később bele is halt.⁴³

A Köprülü család és az oszmán külpolitika

A II. Rákóczi György halálát követő események láncolata világosan kirajzolja a Köprülü-kormányzat elképzeléseit. Ekkor ugyanis Köprülü Mehmed pasa az elhunyt fejedelem fiának, Ferencnek és özvegyének, Báthori Zsófiának a kiadatását kezdte el követelni.⁴⁴ Tulajdonképpen megállapíthatjuk: az a tény, hogy az oszmán kormányzat állhatatos ragaszkodása az egész Rákóczi család teljes megsemmisítéséhez tökéletesen beleillett a kora újkorban az oszmánok által alkalmazott „hódítási módszerekhez”.⁴⁵ Miután az oszmánok 1658-ban, illetve 1660-ban elfoglalták Jenőt és Váradot, beglerbégségeket szerveztek belőlük. Ezzel kifejezték szándékukat, hogy mélyebbre behatolva erdélyi területekre, tartós uralmat szeretnének bevezetni azon a vidéken. Különösen Várad elfoglalása jelzett folytonosságot a birodalom északi ügyei terén: az oszmán főváros mindig kész volt arra, hogy valahányszor erre lehetősége adódott, kikanyarítson

⁴² Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*. VI, Pest, 1830, 74.

⁴³ A II. Rákóczi György által vezetett magyar erők és az oszmánok között vívott csata leírását ld. Akkaya, *i. m.*, 223–228; Mehmed Halife, *i. m.*, 71–75; Georg Kraus, *Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus, 1608–1665*. Herausgegeben von Ausschusse des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, II. Theil, Fontes Rerum Austriacarum, Österreichische Geschichts-Quellen, IV, Wien, aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1864, 67–72.

⁴⁴ OeStA, Kriegsarchiv, Alte Feldakten 156, f. 36a.

⁴⁵ Halil İnalcık, *Ottoman Methods of Conquest*. *Studia Islamica* 2 (1954) 103–129.

egy újabb darabot Erdélyből, mint például a 16. század közepén.⁴⁶ Az oszmánok stratégiai céljai között elsődleges fontosságot élvezett az erdélyi magyar rendek és a bécsi udvar közti kommunikáció elvágása; ez volt az oka annak is, amiért 1663-ban az oszmán sereg Újvár ellen vonult. Az oszmán politikai vezetők véleménye szerint, ha valamely politikai hatalom meg akarja zabolázni Erdélyt, annak módot kell találnia Várad erődítményének megszerzésére.⁴⁷ Ilyen értelemben a Körprülük tulajdonképpen csupán folytatták azt a már jól bevált hódítási módszert, amit a korábbi szultánok és török előkelőségek sikerrel alkalmaztak: azért próbálták meg eltávolítani a Rákócziakat, hogy megsemmisítsék azt a nagy múltú nemesi családot, amely képes lett volna egy törökellenes ellenállás élére állni Erdélyben.

A Körprülü-kormányzat ezt a fajta agresszív politikai vonalat képviselte a Habsburg diplomatákkal zajló tárgyalásokon egészen 1664 augusztusáig, amikor is a szövetséges erők a Rába partján csapást mértek a behatoló oszmán hadakra.

1660 nyarán azonban, amikor II. Rákóczi György halálhíre eljutott a törökökhöz, közölték Simon Renigerrel, hogy az elhunyt fejedelem által hátrahagyott összes családi birtoknak az oszmán szultánra kell szállnia. Jól tudták, hogy ez a bejelentés csak olaj lesz a tűzre, mely Erdély földjét már akkorra is lángokba borította.⁴⁸ A bécsi pápai nuncius szerint a Habsburg császár azonban csak a legvégső esetben folyamodott volna nyílt háborúhoz az oszmánokkal szemben.⁴⁹ Lipót nem hallgatott tanácsadóira, akik azt javasolták, hogy térjen vissza Bécsbe, holott az udvart elárasztották a Felső-Magyarországról érkező aggasztó hírek: ehelyett inkább Trentóba utazott egy kis levegőváltásra. Johann Ferdinand von Portia, császári főudvarmester (Obersthofmeister) és titkos tanácsos (Geheimrat), hasonlóképpen könnyen vette a dolgot és elutazott a császárral

⁴⁶ Feridun M. Emecen, Osmanlıların Tuna'nın Kuzeyine Yönelik İlgileri ve Stratejileri: XVI. Asrın Ortalarında Erdel Örneği. In: *Halil İnalıcık Armağanı*. I. Ankara, 2009, 126–141. A 16. század közepén az oszmánok már létrehoztak egy névleges adminisztratív kerületet Erdélyben, még a tényleges oszmán hódítás előtt. Ld. İlhan Şahin–Feridun M. Emecen, Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957–958 (1550–1551) Tarihi Sancak Tevcih Defteri. *Belgeler XIX/23* (1998) 60–63.

⁴⁷ Várad jelentőségéről az oszmán katonai tervekben ld. a 16. század közepén keletkezett oszmán bejegyzést: *Vilâyet-i Erdel'de Varad nâm kal'a def'âtla nice krallara ve yarar beylere taht olmışdur bu kal'a elde olmayınca vilâyet-i Erdel zabt olunmaz*. Vö. Pál Fodor, Ottoman Policy Towards Hungary, 1520–1541. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XLV/2–3* (1991) 316.

⁴⁸ OeStA, Kriegsarchiv, Alte Feldakten 156, f. 35b–36a.

⁴⁹ *Kaiser meint, er bemühe sich, Krieg mit Türken zu vermeiden, doch wenn sie versuchen, sein Reich zu rauben, mit allen Kräften Widerstand*. Vö. Arthur Levinson, Nuntiaturrechnungen vom Kaiserhofe Leopolds I. (1657, Februar bis 1669, Dezember). *Archiv für österreichische Geschichte* 193 (1913) 694 (Graz, 1660. július 12.).

délre.⁵⁰ Lipót a közös megegyezéssel született császári döntés hiányában azzal vádolta meg a magyar főurakat, hogy megszegték az oszmánokkal fennálló béke feltételeit, hogy aztán ezt a helyzetet a saját hasznukra fordíthassák.⁵¹ Másfelől a Köprülüék egyértelműen kifejezésre juttatták, hogy *casus belliként* tekintenek az erdélyi erődítményekben állomásozó osztrák katonaságra, miközben ők sohasem tartották diplomáciai vita tárgyának az oszmán erők kivonását a frissen elfoglalt Jenőből és Váradról. A Rákócziak ugyan már nem voltak a színen, Köprülü Mehmed pasa mégis tovább harcolt Erdélyben, ezúttal Kemény János ellen, aki korábban II. Rákóczi György hadvezére volt, és a Habsburg udvarból kapott katonai segítséggel próbálta megdönteni az oszmánok által támogatott Barcsay Ákos hatalmát. Az oszmánok jogosan tekintették Kemény Jánost Rákóczi Erdély önrendelkezését célzó törekvései örökösének, elvégre ő vezette a Moldvát 1653-ban és Lengyelországot 1657-ben megtámadó erdélyi hadakat. Az 1664-es vasvári béke szövegének megfelelő részében neve Rákóczi neve mellett szerepel. Ez a paragrafus megtiltotta a Királyi Magyarország magyar nemességének, hogy az 1663–1664-es oszmán–Habsburg háború után beavatkozzék az Erdélyben frissen felállított és a Portának eléggé kedvező kormányzat ügyeibe.⁵² Egy névtelen jelentésben, amelyet nagy valószínűség szerint Kösze Ali pasa, temesvári kormányzó küldött, az oszmán központi kormányzatot figyelmeztették Kemény János 1661-es tevékenységére, aki újabb sikeres támadást hajtott végre Barcsay Ákos ellen, és ezzel már másodszor biztosította magának az erdélyi trónt. A jelentés szerint Barcsay Ákos oszmán katonai segítséget kért, hogy visszaszerezhesse birtokait és az Erdély feletti uralmat.⁵³ Nem könnyű kideríteni, hogyan reagáltak az oszmán vezetők Barcsay Ákos segélykérésére, mivel ekkorra már bebizonyosodott, hogy erélytelenül védelmezi az oszmán érdekeket a térségben; persze az, hogy néhány hónappal később Barcsay lemondott Kemény János javára, nyilvánvalóan arra készítette az oszmánokat, hogy más megoldást találjanak az erdélyi problémára.

Ebből a szempontból azokat, akik az Erdélyi Fejedelemségben hittek az ősi hűbéri kiváltságokban és elvetették azt a gondolatot, hogy valaki egységes Erdélyt kíséreljen meg létrehozni egy erős nemesi család – mint például a Rákócziak – vezetése alatt, szívesen látta a Porta. Haller Gábor beleillett ebbe a képbe: állítólag ő állt Rhédey Ferenc és Barcsay Ákos trónra kerülése mögött, akiket a Porta szívesen támogatott az elégedetlenkedő Rákóczi-követőkkel szemben.⁵⁴ Evlija Cselebi szerint Kösze Ali pasa, aki hosszú időn keresztül

⁵⁰ Levinson, *i. m.*, 698 (Graz, 1660. augusztus 2.).

⁵¹ Levinson, *i. m.*, 698–699 (Graz, 1660. augusztus 9.).

⁵² Ld. a kijelentést a béke oszmán szövegváltozatában: *Rakoçi oğlı ve Kemeni Yanoş oğlı ve yâhüd Orta Macar bir gayri kimesne zabt olunup Erdel içine asker ile gelüp yeniden kıl u kâle ve fitneye sebeb olmaları için ruhsat virilmeye.* (BOA, İbnülemin-Hariciye 408.)

⁵³ BOA, Báb-ı Âsâfi, Divân-ı Hümayûn Kalemi 33/3 (1071/1661).

⁵⁴ Szabó András Péter, *Haller Gábor – egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája.* Ki-

meghatározó alakja volt az erdélyi ügyeknek, meg is jegyezte magának Haller nevét mint lehetséges fejedelmét, aki a jövőben támogathatja az oszmán érdekeket, amikor 1661 nyarán Erdélybe sietett, hogy megtörje Kemény János erőit.⁵⁵ Jóllehet 1661 szeptemberében az oszmánok jóváhagyták Apafi Mihály uralkodását, Haller Gáborra egy ideig még úgy tekintettek, mint aki a későbbiekben alternatív megoldásként szóba jöhet az erdélyi trónra. A következő évben ott volt Temesváron Ali pasával, és Fázil Ahmed pasa parancsára ott is tartották egészen 1663. május közepéig.⁵⁶ Diplomáciai szempontból Haller Gábor csupán az éppen uralkodó erdélyi fejedelem, Apafi Mihály küldötte volt az oszmán táborban. Azonban az 1663–1664-es fegyveres harcok során a nagyvezír körül mozgó erdélyi küldöttekkel ellentétben az oszmán írnokok nem úgy emlékeznek meg Hallerről mint „követről” (*elcsi*), hanem mint „zimmiről” (a szó oszmán értelmezésében az iszlám jog és a szultán védelme alatt álló személy), utalva ezzel különleges helyzetére.⁵⁷ Elterjedt az a híresztelés, hogy Fázil Ahmed pasa szívesebben ismerte volna el Haller Gábort az erdélyi trón várományosául, mint Apafi Mihályt. Mindenesre az is biztos, hogy Apafi egy időben gyanakodott Haller szándékait illetően, és úgy tűnik, hogy a saját „követe” ellen Ali pasával kifundált cselszövés hozzájárulhatott Haller tragikus végéhez, akit végül maguk az oszmánok öltek meg 1663 őszén a katonai táborban.⁵⁸

Köprülü Mehmed szerette volna megszerezni a Rákóczi család erdélyi birtokait. 1660 nyarán, amikor II. Rákóczi György halálhíre megérkezett Isztambulba, azonnal magához hívatta Simon Renigert, a Habsburg rezidentet, és kijelentette, hogy az elhunyt fejedelem minden hátrahagyott vagyonának és földbirtokának tulajdonjoga a szultánt illeti meg. Valójában a Rákóczi birtokok nagyobb része a legészakibb területeken feküdt, így Munkács, Sárospatak és Fogaras, azaz jóval az oszmán hatókörön kívül.⁵⁹ Az ekkor terjedő híresztelések szerint Kösze Ali

adatlan doktori disszertáció. Budapest, 2008.

⁵⁵ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 6. Kitap. *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. Yay. Seyit Ali Kahraman–Yücel Dağlı. İstanbul, 2002, 20–21, 25–27.

⁵⁶ Sächsische Landesbibliothek–Staats- und Universitätsbibliothek Dresden [SLUB] Eb. 387, f. 95a. (1663. május 9–19.)

⁵⁷ Haller Gábor napi illetményt kapott az oszmán hadi kincstárból azoknak a költségeknek a fedezésére, amik 1663 júniusa és októbere között az oszmán táborban felmerülhettek: BOA, Kamil Kepeci 1957, p. 36, 1663. június 11–24. (2. sor), 1663. június 25–július 3. (3. sor), 1663. július 2–13. (4. sor), 1663. július 14–21. (4. sor); p. 38, 1663. július 22–augusztus 2. (3. sor), 1663. augusztus 3–14. (3. sor); p. 40, 1663. augusztus 15–23. (5. sor), 1663. augusztus 24–szeptember 5. (5. sor), 1663. szeptember 6–20. (9. sor); p. 42, 1663. szeptember 21–október 5. (1. sor); p. 45, 1663. október 6–november 1. (7. sor).

⁵⁸ OeStA, HHStA, Türkei I/136, Konv. I, f. 67a, Simon Reniger jelentése I. Lipótnak. Belgrád, 1663. december 30. Haller kísérete 1663 novemberének utolsó napjaiban az oszmán táborban engedélyt kapott rá, hogy visszatérhessen Erdélybe: SLUB Eb. 387, f. 113a. (1663. november 21–30.).

⁵⁹ Jean Bérenger, *Die ungarischen Stände und die Gegenreformation im 17. Jahrhundert*.

pasát, aki az év augusztusában Váradot bevévő oszmán erők parancsnoka volt, szultáni utasítás emlékeztette arra, hogy a hadjárat végső célját nem érnék el Várad elfoglalásával. A szultán elvárta volna Kolozsvár megszerzését is, és meghagyta az oszmán erők fővezérének, hogy tartson igényt a Rákócziak sárospataki és ecsedi birtokaira is, melyek mind a Királyi Magyarország területén, Habsburg uralom és védelem alatt álltak.⁶⁰ A Habsburg rezidens szerint a Köprülü-kormányzat ugyanaznap levelet küldött Kösze Ali pasának, amelyben elrendelte, hogy foglalja le a Rákóczi-család tulajdonait egészen a Váradig és Gyulafehérvárig terjedő területeken.⁶¹ Mint már láthattuk, a Köprülüök ebben hajthatatlanok voltak: gyökerestől ki akarták irtani a „Rákóczi-kört” és elképzelhetetlen volt, hogy tiszteletben tartsák a II. Rákóczi György és a havasalföldi vajda, Constantin Șerban között született megállapodást, amelynek értelmében Șerban halála esetén birtokai Rákóczi fiára szállnának.⁶² Igaz, a Köprülüöknek a Rákócziak iránt támasztott gyanakvása nem volt alaptalan; 1665-ben, amikor a Habsburg és az Oszmán Birodalom közti katonai és politikai határvidéken ismét béke volt, II. Rákóczi György fia, I. Rákóczi Ferenc tett egy halvány, de a vezető oszmán körököt megriasztó kísérletet arra, hogy visszaszerezze azokat a családi birtokokat, amelyeket a legutóbbi katonai összecsapások során a törökök elragadtak.⁶³

Konklúzió

Végeredményben a Köprülü- és a Rákóczi-ház közti hatalmi harcnak volt néhány gyakorlati következménye is. Ne feledjük: addig, amíg ki nem nevezték nagyvezírré, a korabeli oszmán elbeszélések szerint Köprülü Mehmed pasa nem volt különösebben vagyonos ember. Amikor megválasztását riválisai éles kritikával illették, folyamatosan azzal sértegették, hogy pénzsűkében van.⁶⁴ Úgy tűnik tehát, hogy a Köprülüök valamikor 1656 után kezdték felhalmozni családi vagyonukat, vagyis amikor dinasztiájuk „alapító atyja” az oszmán politikai struktúra legmagasabb pontjára ért. Ekkor viszont a családi tőkefelhalmozás legmarkánsabb jellemzője annak elképesztő gyorsasága volt. Nem kevesebb, mint öt év

Die Bildung des frühmodernen Staates – Stände und Konfessionen. Hrsg. Heiner Timmermann. Saarbrücken–Scheidt, 1989, 197.

⁶⁰ Huber, *i. m.*, 532–533.

⁶¹ OeStA, Kriegsarchiv, Alte Feldakten 156, f. 35b–36a.

⁶² Nicolae Iorga, *Studii și Documente cu Privire la Istoria Romînilor*. IV. București, 1902, 54–55, doc. no. LI.

⁶³ SLUB Eb. 387, f. 156b (1665. november 11–20.).

⁶⁴ Naîmâ Mustafa Efendi, *i. m.*, IV, 1646–1647; Evliya Çelebi, *i. m.*, 5. Kitap, 53; Findıklılı Mehmed Ağa, *i. m.*, 225–226.

alatt Köprülü Mehmed pasa képes volt fiára, Fázil Ahmedre 7.000.000 akcsét kitevő, virágzó kegyes alapítványokat (*vakuf*) hagyni.⁶⁵

Az oszmánoknak az erdélyi ügyekbe történt beavatkozása, ennek utóhatásai és az ezt követő események magyarázattal szolgálnak erre a nagymértékű gyarapodásra. Köprülü Mehmed pasa, az 1650-es évek végének oszmán politikáját irányító vezérlő „héja”, győzelmei jutalmaként a szultántól megkapta több város és falu adóbevételét az újonnan bevett és összeírt jenői, aradi és váradi térségben.⁶⁶

Igen figyelemreméltó, hogy az 1660–1661-es esztendő alapítványi iratai és az újonnan elfoglalt területekről a kincstár számára készített összeírás tanúsága szerint az oszmán nagyvezír átvette II. Rákóczi György egyes elhagyott erdélyi birtokait. 1661-ben például Kösze Ali pasa parancsot kapott, hogy jegyezzen be hat olyan malmot Várad városában, amelyik korábban *Rakoçi oğlu* (Rákóczi fia) birtokában volt, azoknak a javaknak a részeként, amelyeket a szultán adományozott a Köprülü Mehmed pasa által a tartományban létrehozott kegyes alapítványoknak.⁶⁷ Váradon pár év leforgása alatt a Köprülü-dinasztia nagy mennyiségű jövedelemforrást ragadott magához és egyéb bérleményeket is szerzett, amelyek évi várható jövedelme 837.250 akcse volt.⁶⁸ Amennyire a központi adminisztráció kimutatásából megállapítható, ebből az összegből legalább 75.000 akcse annak a négy malomnak a bevételéből származott, amit a Köprülü megbízottjai örömmel szedtek itt be, miután a Rákócziak elhagyták azokat.⁶⁹

Hozzá kell azonban tennünk: a vakuf dokumentumok nem tüntetik fel a kegyes alapítványok végső nagyságát, csupán pillanatfelvételt nyújtanak a folyamatosan növekvő gazdasági vállalkozásról. Tulajdonképpen már a két egymás utáni évből való két alapítványi okirat pusztá léte is világosan mutatja, hogy a Köprülü család milyen gyorsasággal hordta össze ezt a hatalmas ingatlanvagyonot. Úgy tűnik, Köprülü Mehmed Erdélyben példát nyújtott a Köprülü-dinasztia eljövendő generációi számára.

A Köprülü család első három nagyvezíre, Köprülü Mehmed, Fázil Ahmed és Merzifonlu Kara Musztafa kegyes alapítványokat hoztak létre Belgrádban, Tenedoszon (ma Bozcaada, Törökország része), Limnoszon, Aradon, Váradon,

⁶⁵ Köprülü Mehmed alapítványainak számadáskönyve szerint a hidzsra szerinti 1072-es (1661–1662) esztendőben a bevételek teljes összege 6.048.397 akcse volt (BOA, Maliyeden Müdevver Defterler 4869, p. 4). Ugyanakkor az alapítvány vagyona gyorsan növekedett, és valószínűleg már a következő évben további 837.250 akcsényi adomány növelte a bevételeket (ld. a 69-es jegyzetet).

⁶⁶ A Köprülü alapítvány bevételt hozó javait felsoroló alapítóiratot 1660–1661-ből ld. Yusuf Sağır, *Vakfiyesine Göre Köprülü Mehmet Paşa Vakıfları*. Kiadatlan szakdolgozat. İzmir, 2005, 47–91; Váradra ld. BOA, Tapu Tahrir Defteri [TT] 792, p. 43–47; Aradra: p. 84.

⁶⁷ SLUB Eb. 387, f. 33a. (1661. március 2–11.)

⁶⁸ BOA, TT 792, p. 73.

⁶⁹ BOA, TT 792, p. 42, 73.

Jenőn, Újváron, Kamenyec-Podolszkijban és Krétán. Ezek mind olyan helyek, amelyeket a Köprülü vezírek által vezetett hadseregek foglaltak el vagy foglaltak vissza az Oszmán Birodalom számára. A háború, a politikai felemelkedés és az anyagi prosperitás közti összefüggés teljesen nyilvánvalóan megmutatkozott a Köprülü politikai karrierjében: a legtöbb esetben ugyanis a Köprülü egyfelől az első vállalkozók között voltak a fent említett területeken, ahol a piaci feltételeket újra meg kellett teremteni, másfelől jelentős hasznot húztak azokból a gazdasági lehetőségekből, amelyeket az oszmán hadsereg távoli idegen területek lerohanásával teremtett meg.

A Transylvanian ruler in the talons of the “hawks”:

György Rákóczi II and Köprülü Mehmed Pasha

Özgür KOLÇAK

The ascendancy of Köprülü Mehmed Paşa in the grand vizierate in 1656 marked the beginning of a period in Ottoman foreign policy preoccupied both with a belligerent rhetoric and several military actions. However, the Köprülü way of expansionist policy made its initial appearance shortly after 1657 when György Rákóczi II. launched his ill-fated campaign into Poland in the hope of obtaining the Polish crone for himself. The Transylvanian ruler did not seek the Porte's approval before going into action, a fact that would be deliberately used by the Ottoman “hawks” to overthrow György Rákóczi II. from the throne and push direct Ottoman control further in northern marches. Seemingly, Rákóczi II. chose a wrong time. Following his defeat in Poland, György Rákóczi II. tried to make amends to the Porte by various diplomatic means but the Köprülü government never showed sympathy to Rákóczi's cause and refused to forgive him. The Köprülü government regarded the presence of the Rákóczi house in Transylvania as an obstacle in Ottoman expansion lines. In the treaty of Vasvár signed in 1664, they even added a clause prohibiting any member of the Rákóczi family to rule in Transylvania.